

Ігор КОЛЯДА, _____
ДІЯЧІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ.
ІСТОРИЧНІ ПОТРЕТИ.
МИКОЛА ЛИСЕНКО: ГЕТЬМАН УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИКИ
(науково-популярний нарис)

Ігор КОЛЯДА, Олександр Терещенко _____
«ВІЧНИЙ БУРЛАКА НАШОЇ ЛІТЕРАТУРИ» ІВАН НЕЧУЙ-
ЛЕВИЦЬКИЙ. ЖИТТЄПИС. НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ ВИМІР.
до 180 – річчя з дня народження та 100 – річчя з дня
смерті (історико-популярний нарис)

Ігор Коляда,
доктор історичних наук, професор
(м. Київ)

ДІЯЧІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ. ІСТОРИЧНІ ПОТРЕТИ.

МИКОЛА ЛИСЕНКО: ГЕТЬМАН УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИКИ

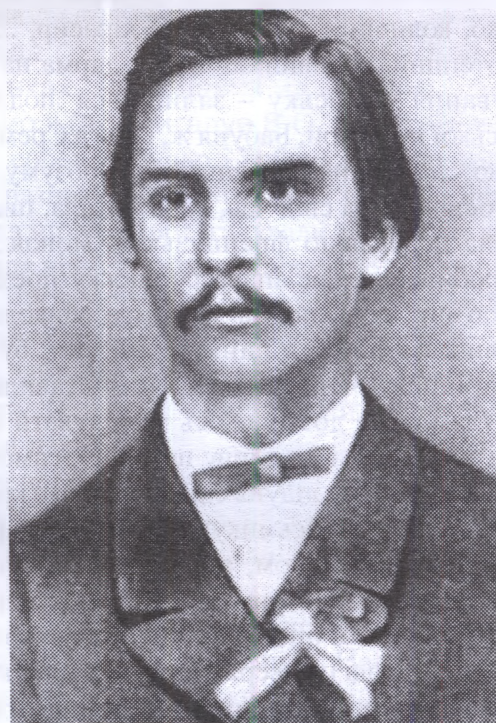
(науково-популярний нарис)

«...завдяки родині вийшли щирими українцями...»

*Родинні цінності**

Переїхавши до Києва, Лисенки мешкають родинами неподалік одна одної. Останні 18 років життя родина Миколи Віталійовича мешкала на вулиці Маріїнсько-Благовіщенській (нині Саксаганського, 95-б). Затишний куточок неподалік університету в ті часи облюбувала київська творча інтелігенція. Поруч оселилися Косачі, Старицькі, Кониські. Як згадував Євген Чикаленко, цю вулицю називали українською. Сюди торували стежку митці і громадські діячі, студентство і прості люди, знаходячи в особі господаря щирого друга, порадника. Своєї квартири у Миколи Віталійовича не було, бо, як тоді гірко жартували, заробляв вчителюванням, аби мати змогу писати твори та публікувати їх. А ще ж мусив утримувати родину, де росло п'ятеро діток. До того ж дружина під час пологів померла, залишивши сиріт. Хоча якось випала нагода придбати житло: на тридцятип'ятирічний ювілей творчої діяльності симпатички композитора зібрали чималеньку суму — майже 6 тисяч рублів. Пішли ті гроші... на відкриття першого національного закладу мистецької освіти.

Батьки Миколи Віталійовича, Віталій Романович і Ольга Єреміївна, жили спочатку окремо у флігельочку на Великій Підвальній, а

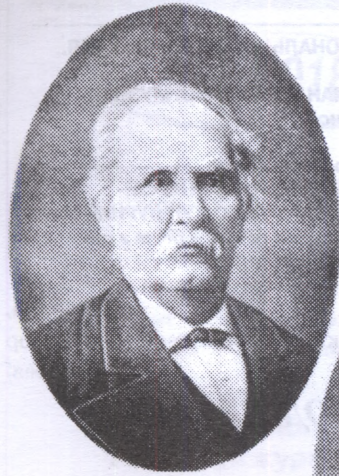

М.Лисенко

потім у невеличкому будиночку на Мало-Володимирській вулиці. В їхній оселі було затишно й цікаво.

Дідусь та бабуся, наділені природним розумом, добротою, людяністю, чесністю, працьовитістю, життєвим досвідом, були носіями родинної виховної мудрості. «Це була надзвичайна пара: мій дід, Віталій Романович

*Продовження. Поч. див. в №№ 4–12 журналу за 2016 р., №№ 1–12 часопису за 2017 р.

Батько -
Віталій
Романович

Мати -
Ольга
Єреміївна

Лисенко, колишній лейб-гвардії кірасир, ... жвавий, дотепний, чудовий оповідач, дарма на своє перебування у війську – залишився людиною української культури. Бабуня ж, Ольга Єреміївна Луценко, ... людина надзвичайного розуму, серйозна, освічена на свій час, вона читала, писала, балакала переважно французькою мовою, але дуже любила і добре знала російську поезію... в цій хатині, куди любив заходити Микола Віталійович, бо він був винятковий син, бували найприємніші вечори. Коли на стіл ставили дві свічки (лампи не дозволялось засвічувати в цій господі з огляду на можливу пожежу), самовар і все належне до чаю, дідуня сідав у глибоке крісло, перед ним ставили восьмикутну шкатулку карельської берези з тютюном, він набивав люльку з довгим чубуком і, загорнувшись білою хмаркою диму, починав свої оповідання про військову та інші пригоди. Тоді на дверях ставав старий кухар Микита, колишній денщик, поплічник дідів, і додавав іноді й своє слово про «минушіє дни и битвы, где вместе рубились они», – згадувала Людмила Старицька-Черняхівська.

«... Дід, Віталій Романович, як і всі поміщики, балакав потроху по-українськи, але бабуня української мови не вміла і не розуміла. І дядя Коля (М.Лисенко) завжди дорікав тим бабуні», – пише у спогадах Людмила Старицька-Черняхівська. Олена Пчілка відмічала: «Ольга Єреміївна зовсім не могла говорити українською мовою,

навіть втратила полтавську прекрасну вимову... Бувало «учать» її маленькі онуки, діти її доньки, Софії Віталіївни Старицької, дружини Михайла Старицького: «Бабуно! Скажіть – "паляниця", "молодиця". А бабуня, мов би слухняно переказує: «Паляниця!», «маладіца». Онучатам смішно; мило всміхається й сама бабуня, та краще вимовити не може, хоч і намагається... Зате Ольга Єреміївна чудово могла дітям розповісти французькою казочку про фею з позолоченими крилами... Так, оповідала вона ще своєму первенцеві, любому Колі, бажаючи заохотити його до найкращої для неї мови – французької... бачила я життя старих Лисенків і дивувалася, як вони могли після давнішого життя у розкоші загоджуватись таким їх скромним київським життям... Не було вже ні карет, ні численної дворової челяді, ні бучних одвідин... Тільки товариство своїх дітей та їх близьких друзів... Обі тим Ольга Єреміївна не здавалася нещасною і при новому житті; вона так само добродушно всміхалась, як і давніш; іноді, на сподівану втіху синові, закидала по-українському, хоч і з помилками; тільки Микола Віталійович не любив того, не хотів, щоб вона себе насилувала, і, було, болісно прокаже: "Мама! Не терзайте України!"»

Зі спогадів Валерії О'Коннор-Вілінської: «До матері, як і до батька, Микола Віталійович ставився з великою пошаною і любов'ю, але твердо боронив перед матір'ю свої українські настрої. Коли, бувало Ольга Єреміївна по звичайній своїй термінології скаже: "У нас, в Малоросії...", Микола Віталійович зауважує: "Мамо, не об'єднуйте Росії!"»

Софія Русова згадувала: «... Коли згадую Миколу Віталійовича... зараз обік з ним стають дві постаті: батько й мати... Кохали вони свого «Колю» надзвичайно, і син платив батькам такою ж любов'ю. Здавалось, що справді тільки ці старі щирі українці, що в той час балакали тільки по-українськи, могли викохати такого щирого українця; що тільки ця мати, що сама кохалася в музиці, посіяли в душу сина перший нахил до музики... Рідко можна помітити таку родинну гармонію, яка панувала в родині Лисенка межі батьками і сином, і рідко доводиться бачити, особливо в той час, серед українського панства, таких літніх щирих українців, як ці без краю милі батьки...»

Онуки з задоволенням відвідували бабусю й дідуся, а ті раділи їхньому приходу. Бабуся

з гумором розповідала про минуле, про інститут, дідусь – про військовий побут. «Бабуня любила сидати проти вогню. коли в грубі тлів червоний жар, а з неба спускалися сірі сутінки: вона дивилась на жар, сумно похитуючи сивою головою в чорному, шовковому фаншоні, і казала мені декламувати вірші; любив ці літературні сутінки й дідуня. У мене була дуже добра пам'ять, я знала й «Ундину» Жуковського і силу віршів Пушкіна, Лермонтова, і дещо з Рилеєва. Дідуня особливо любив останнього і сам, поблисуючи синіми очима з-під навислих сивих брів (він був з себе дуже гарний), декламував грізно:

*Известно мне погибель ждет
Того, кто первый восстает
На утеснителей народа.
Судьба меня уж обрекла.
Но где, скажи, когда была
Без жертв искуплена свобода?
(К. Рылеев. «Исповедь Наливайки»)*

І скінчивши цього куплета, звертався з запитанням: *"А хорошо? Хорошо?"* Його ще за молодих літ торкнулося крилом декабристське повстання, і він, завжди оповідав з сльозами на віях про всі ті події... Бабуня особливо любила «Ундину» Жуковського і «Бесы» Пушкіна. І ось не раз, коли я з заохоченням декламувала ..., відчинялися тихо двері і на порозі з'являвся дядя Коля, – російський вірш на моїх устах обурював його. *"Мама, – накидався він з серцем на бабуню, – не объединяйте России!"*

– Количка, да ведь я только «Бесы», – я виправдовувалась бабуня, але дядя Коля був невблаганний.

– А я Вам говорю; не объединяйте России! Вы разве не понимаете, что объединенная Россия смерть Украины», – писала у «Спогадах про М.В. Лисенка» Людмила Старицька–Черняхівська.

А Олена Пчілка пригадувала: «Ольга Єремїївна любила розповідати та здувати всякі забавні пригоди малого Колюні. Наприклад, як малий Количка неможливо «skonфузил» свою маму на парадному військовому «смотрі» в присутності якоїсь важливої особи. «Количка» *«такой нарядный даже завитой, хорошенький, как херувимчик»*, стояв біля своєї мами в її товаристві найчільніших полкових дам. Поблизу стала військова музика: трубачі, що

мали грати всякі «алюри», «галопи», «марші», – заграли якнайурочистіше й гучніше «туш» на прибуття поважного гостя. Аж тут Количка гукнув: *«Ой погано, погано!... Я не могу того чути!»* – та й кинувся, щільно затуляючи вуха долнями, утікати кудись набік! Мама мусила його доганяти, вмовляти... Чула поклики: *«Боже мой! Какой невоспитанный мальчик!»* Бедная мама сгорела со стыда!»

Дідусь, Віталій Романович, багато читав, цікавився подіями світового масштабу, любив цитувати вірші російського поета Рилеєва, автора поем «Андрій Войнаровський» та «Наливайко», дотепні вислови царів і царедворців. Дідусь вчив дівчаток-онучок поважному тону (так, донька Михайла Старицького – Люда писала під його диктовку прохання до директорів і міністрів за осіб, якими він опікувався) і щоразу радив їм читати «Останні листи доктора Пирогова», а на їхні легковажні вчинки зауважував: «Мелко плавае...». Їхня сімейна злагода ґрунтувалася на добрих подружніх стосунках, заснованих на коханні і взаємодопомозі (як пригадує В.О. Конор-Вілінська: «Між собою дідунь і бабуня були дуже ніжні. Вона називала його Віталій, а він її – Олінька, і не раз з милуванням згадували той бал, де вперше побачив він її з чайною трояндою в зачісці»).

«... Життя їхнє було тихеньке: витрачалось, головним чином, на їжу, а поїсти вони любили... Вони забрали з собою до Києва свого кухаря Микиту. По старій звичці Микита приходив відбирати наказ на обід і ставав біля дверей в офіційній поставі. Бабуня сиділа в фотелі, завинена у свій улюблений старенький шугай на вивірках і делікатно брала пучками з шабатурки абаку, а дідунь ходив по кімнаті... Починали уважно обговорювати справу: дідуневі те, а бабуні поруч маленьку порцію провіанту. Наприклад, якщо дідунь замовляв смаженого на маслі й сметані гарбуза, то бабуня вставляла: *«А, мені голубчику Микито, окремо в такій малюсінській формі трюшки пудингу»* – і додавала; *«Я обожаю тикву!»*. Так само капусти, так само піріжки... Набиралось шість, а то і вісім страв... У них було приємно, ніколи не нудно... Дідунь й бабуня дуже любили своїх дітей: Колю, Соню і Андрюшу, а найбільше тішились Колею...»

Важливими виховними цінностями у родині були авторитет батьків і старших членів

родини. Також батьки дотримувалися однієї з найгуманніших цінностей родинного виховання – піклування про дітей. Особистим прикладом вони формували у дітей доброзичливе ставлення до людей, інтелігентність у стосунках, повагу до старших тощо. Ось як згадувала згодом про це Софія Русова: «Микола Віталійович був дуже добрий син. Даремне розділяли його з матір'ю громадські переконання, і погляди на життя; він ставився до мами з великою пошаною і ласкою: на його концертах батькам були визначені найкращі місця. Завше до мами підходив він питати, чи добре виконав хор його річ, чи подобається його твір мамі, бо дуже високо ставив мамине музичне розуміння». А Олена Пчілка пригадувала: «... віддано любив Микола Віталійович і своїх батьків, він їх відвідував майже щодня, піклувався кожною дрібницею їхнього життя». Тому характерною рисою родинних стосунків у Лисенків було те, що всі дорослі ставилися до дітей як до рівноправних членів однієї сім'ї. Батьки та родичі були відвертими і щирими з дітьми, ділилися з ними своїми думками і намірами. Вони виховували дітей так, щоб ті у майбутньому стали їхніми однодумцями і вірними друзями. Проте з боку батьків не було ніякого примусу. Діти мали волю і право діяти так, як їм здавалося кращим. Як пригадує С.Тобілевич, «...та воля не псувала дітей, навпаки, діти високо ставили авторитет своїх батьків. З пошани та любові до них

ніхто з дітей не відважився б нічим засмутити їх. Вони досконало знали, що батькам подобається, а що ні». Зі спогадів Людмили Старицької-Черняхівської: «... я сиджу за столом, прип'ята, мов Прометей до скелі, до стільця... Я схилилася над зшитком у дві лінійки і старанно виводжу літери, а Микола Віталійович – дядя Коля – ходить з кутка в куток і диктує мені українську «диктовку». Це не диктант для маленької дитини, це повісті І.С.Левицького, і їм, здається, немає і не буде кінця... Мамині приписи пишуться вилами по воді, з татовими ще – втік не втік, а побігти можна, а від дяді Колі не визволитися ніколи. Як сказав – так і буде, бо це український диктант... І день у день, коли сміється сонце, коли дзвенять пташки і гавкають на всі голоси мої улюблені пси, – сиджу добру годину на підмоцнених на стільці книжках і пишу під диктант Миколи Віталійовича українську диктовку, повісті І.С.Левицького...»

Не зважаючи на драматичність першого шлюбу, Микола Віталійович до останку підтримував щирі та дружні стосунки зі своєю першою дружиною Ольгою Олександрівною. «... проживши спільно дванадцять років Микола Віталійович і Ольга Олександрівна розійшлися... Микола Віталійович був тривкіший в своєму почуванні до дружини. Крім того, він цінував ту естетику, що оточувала їхнє спільне життя, цінував старі родинні зв'язки... Вона ж впевняла про розбіжність вдач її й Миколи Віталійовича і марила про незалежне життя. Дехто з родичів та друзів гаряче підтримував її в тому, і, нарешті, вона переїхала на своє окреме помешкання, довідавшись про близькі стосунки Миколи Віталійовича з його ученицею (яка потім стала його другою дружиною). Розійшлися без сварки і залишилися добрими товаришами... З часом довелося їм упорядковувати спільно становище дітей Миколи Віталійовича, яких він дуже любив... Поживши якийсь час на окремому помешканні, Ольга Олександрівна переїхала в материн дім на Бульварно-Кудрявській й оселилася там у флігелі... Коли приходив на відвідини Микола Віталійович, то заходив у флігель до своєї колишньої дружини, і коли згодом, після смерті укоханого батька, вона психічно захворіла, він потішав її музикою... Свою тещу Микола Віталійович любив, як і вона його, завжди звав її мамою і частенько відвідував...», – писала про стосунки у родині Лисенків Валерія О'Коннор-Віленська.

Олена Пчілка

Щире кохання поєднувало Миколу Віталійовича з його цивільною дружиною – Ольгою Антонівною Липською. «Ольга Антонівна була гарної вроди... Вдачу мала трохи ризку... Була вона свідомою, переконана українка. Власне, завдяки їй діти її вийшли щирими українцями: перше всього, змалку знали й любили українську мову. Звичайно, мати найбільше може зробити якусь мову рідною для дітей, недаремно німці звать рідну мову «Материнська мова». Мати найбільш буває з дітьми, вона найбільш може навчити дітей знати свою національну мову, може надихнути любов'ю і повагою до неї. Власне цього й досягла Ольга Антонівна... А досягти цього було так тяжко... Чужомовне шкільне навчання й читання, товариство інших дітей, що не говорили українською, все оточення – руйнували вплив, хоч би й свідомий, української сім'ї... виховати дітей свідомими українцями, коли діти найчільніших учасників київської «Громади» не говорили українською, була велика заслуга Ольги Антонівни...», – писала згодом Олена Пчілка.

Трагічним у житті родини Миколи Віталійовича став 1900 р. «Ольга Антонівна померла: одібрало в неї життя народження другого сина Тараса. Велика то була втрата! Микола Віталійович утратив... товаришку його змагань... яка високо ставила його творчість... раділа кожному його новому творові й пособляла йому й видавничих справах; діти втратили матір, що так пильнувала їх, наставляла на добру путь. Нещастя було тим більше, що діти ще малі: навіть найстарша дочка ще не скінчила й гімназії; за нею йшли дві менші дочки, підлітки; старший син був зовсім малий хлопчик, а менший – новонароджене немовлятко...»

У цей період саме старша донька стала надійною помічницею батька у родинних турботах. «... Ми піднялися на другий поверх. Двері нам одчинив малий Тарасик, але з передпокою наліво теж одчинилися двері – і на порозі з'явилася невисока постаць Миколи Віталійовича... Привітавшись маестро повів до свого покою... То була висока, велика кімната, в два вікна, з квітками на них і під ними, – плеканцями старшої дочки – Катрі, яка в той час, по смерті матері, тримала все родинне господарство. Кімната була висока й велика, на середину виступав великий фортепіан, ліворуч – письмовий стіл, увесь вкритий партитурами та шпартгалками нотного паперу; праворуч – м'яка софа. На стіні великий портрет Шевченка. Було

Друга дружина композитора
Ольга Антонівна Липська

світло і привітно... прийшла молода господиня закликати нас на вечірній чай. Перейшли через передпокії до їдальні. За довгим столом сиділа вся родина, коло самовара – Катерина, розливала чай. Праворуч від неї якась старенька «тітка» (у Лисенків завше хтось гостював з їх рідні з Полтавщини), далі – друга дочка Галя, яку батько особливо любив за її надзвичайний музичний слух і голос. Коло неї сидів головний пустун – Тарасик, якого Галя з робленою суворістю мусила постійно стримувати. Коло нього, з другого боку, сиділа Муся, а коло неї – старший брат Остап... Весело було оглянути цей родинний стіл. Микола Віталійович був у дуже гарному настрої, жартував зі старою тіткою, пустував з своїм коханчиком Тарасом, що сидів проти татка, і не дивлячись на серйозні зауваження Галі, скоро опинився біля татка, який не одганяв його, а ласкаво поклав руку на його головоньку... Лисенко балакав з Олександром Русовим, а очі його, повні ласки й уваги, переходили з лица одної до лица другої дитини...»

«У домі Миколи Віталійовича на вулиці Маріїнсько-Благовіщенській завжди перебували якісь гості, жили учні, діти старих друзів... У їдальні стояв овальний стіл – «сороканожка» з виточеними ніжками на коліщатках. Щодня круг столу збиралося чимало людей. На свя-

того Миколу Теплою, коли Лисенко відзначав свої іменини, на іменини Ольги, коли стіл розсували на всю кімнату, – за ним могло сідати понад 30 душ. Близьким родинним колом сходились у Лисенків на Новий рік, а Великдень і Різдво відзначали у Старицьких і Косачів», – згадувала Ірина Стешенко.

З Тадеєм Рильським Микола Віталійович приятелював зі студентських років, вони обидва були активними фундаторами та учасниками громадського руху, мали спільні переконання та погляди, творчі плани, здійснювали фольклористичні експедиції. Коли не стало Тадея Розеславовича, найменшому з його синів Максиму виповнилось 7 років, й опіку над ним, під час його навчання у приватній гімназії В. Науменка, взяв на себе М. Лисенко, ставши другим батьком, порадиником, першим критиком. Переїзд, за настановою старшого брата Івана, став для майбутнього класика української літератури Максима Рильського крутим, але досить щасливим поворотом долі. «Яка ж то була для мене радість дізнатись, – коли мене мали завезти до Києва вчитись, – що житиму я саме в отого Миколи Віталійовича Лисенка, котрий таким напівфантастичним ореолом слави оповитою постаттю з'являвся інколи перед моїми очима... Я зріс у сім'ї та в оточенні, де Лисенкове ім'я завжди вимовлялося з особливою пошаною та любов'ю. Образ – музики, людини, що символізувала і втілювала відродження української пісні, – а ширше беручи, й відродження української культури, – образ Лисенка, коли додати до того ще й надзвичайно симпатичні, привабливі риси його індивідуальності в повсякденному житті, завжди і всіх притягав до себе... Дні Миколи Віталійовича були перевантажені, що не зрозуміло, коли він взагалі встиг покласти на папір оту кількість нотних знаків. А це ж, здебільшого, визначні твори української класичної музики!», – згадував Максим Рильський.

«Це була надзвичайно привітна господа, Микола Віталійович був гостинним господарем, і кожен, хто ступив у його двері, знав, що він зустріне тут ласку, тепло і – що головне – вогонь бадьорости... І той, хто ввійшов у цю господу побитий життям і втомлений дріб'язковою боротьбою, виходив з неї мов молодшим, з вірою і надією в серці... Тим часом Микола Віталійович зовсім не був такої бездоганної лагідної вдачі – навпаки, він

був дуже запальний – спалахував одразу, мов сірник, увесь червонів і сипав грізною філіппікою на винуватця. Це був шляхетний гнів... Злопам'ятним не був: як скоро спалахував, так скоро і відходив. Заздрість, підступ, холодна злоба були йому невідомі. Це було золоте серце...», – зі спогадів Людмили Старицької – Черняхівської.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Архімович Л., Гордійчук М. Микола Віталійович Лисенко. Життя і творчість. / Л. Архімович, М. Гордійчук. – К.: Мистецтво, 1963. – 352 с.
2. Булат Т. Микола Лисенко: моноарис / Т. Булат. – К.: Муз. Україна, 1973. – 106 с. – (Творчі портрети українських композиторів).
3. Булат Т. Героїко-патріотична тема в творчості М. В. Лисенка. / Т. Булат. – К.: Наук. думка, 1965. – 152 с.
4. Василенко З. Фольклористична діяльність М. В. Лисенка / З. Василенко. – К.: Наук. думка, 1972. – 188 с.
5. Дяченко В. А. Микола Віталійович Лисенко: життя і діяльність / В. А. Дяченко. – К.: Муз. Україна, 1968. – 120 с.
6. Історія української музики: В 6т. – К.: Наук. Думка, 1989. – Т.2: Друга половина ХІХ ст. – 464 с.
7. Микола Лисенко у спогадах сучасників: [Зб. спогадів про укр. комп. й муз.-громад. діяча 1842–1912]. – К.: Муз. Україна, 1968. – 821 с.
8. Лисенко О. Н. М. В. Лисенко у спогадах сучасників / упоряд. О. Н. Лисенко. – К.: Муз. Україна, 1968. – 822 с.
9. Лисенко М. В. Листи / М. В. Лисенко; упоряд. текстів, ілюстр. матеріалу, передмова, комент., анот. імен. покаж. Р. М. Скорульської, редкол.: А. П. Лащенко (голова) та ін.; Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського, МВДУК. – К.: Муз. Україна, 2004. – 680 с.
10. Микола Лисенко: бібліографія: наук.-допом. бібліогр. покажч. / упоряд.: І. О. Негрейчук, Р. М. Скорульська, М. В. Чуєва, наук. ред. В. О. Кононенко, худож. оформ. М. О. Толкач. – Х.: Фоліо, 2009. – 223 с.
11. Ревуцький Д. М. Микола Лисенко. Повернення першоджерел: научно-популярна література / Д. М. Ревуцький; упорядкув. текстів, ілюстр. матеріалу, імен. покажч., вступ. ст. В. В. Кузик. – К.: Муз. Україна, 2003. – 320 с.
12. Світ Миколи Лисенка. Національна ідентичність, музика і політика України ХІХ – початку ХХ ст. / Тамара Булат, Тарас Філенко. – Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США; Київ: Майстерня книги, 2009. – 408 с.
13. Товстуха Є. Микола Лисенко: Оповіді про композитора. / Є. Товстуха – К.: Рад. письменник, 1998. – 343 с.